

LESJA PETROVSKA

KIJEVSKO NACIONALNO SVEUČILIŠTE TARAS ŠEVČENKO (KIJEV, UKRAJINA)

ANA DUGANDŽIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZNAČENJSKI POTENCIJAL FRAZEMA S KOMPONENTOM OKO/OKO U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7:811.161.2

811.161.2'373.3:811.163.42

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.16](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.16)

U radu se razmatraju semantičke karakteristike frazema s komponentom *oko/oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Frazemi sa somatizmom *oko/oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku vrlo su brojni, što je posljedica shvaćanja važnosti funkcija oka kao najvažnijeg ljudskog osjetila, te njegove bogate simbolike. Postavljena problematika predstavlja interes i s gledišta razmatranja paradigmatičkih i sintagmatskih karakteristika tog dijela frazeosustava hrvatskog i ukrajinskog jezika i specifičnosti kulturne interpretacije frazema koji u njega ulaze. Cilj je rada usporediti semantiku frazema u dvama jezicima kako bi se utvrdilo što je zajedničko, a što specifično u sadržaju koncepta OKO te odredile osobitosti mehanizama njegove verbalizacije u hrvatskoj i ukrajinskoj frazeologiji.

Ključne riječi: frazeologija; hrvatski jezik; oko; semantika; ukrajinski jezik

Antropocentrizam problematike suvremenog jezikoslovlja usmjerio je istraživanja prema pronalasku veza između izvorišta jezičnih procesa i kulturno-povijesnog života naroda i čovjeka u svim vidovima ljudske djelatnosti, što se u frazeologiji odrazilo u brojnim istraživanjima frazema u širokom izvanjezičnom kontekstu. Uz to, usporedno proučavanje frazema na semantičkoj razini omogućuje nam da izdvojimo i jasnije shvatimo specifična obilježja u sadržaju koncepta, u odnosu na drugi jezik. U pogledu poredbenih istraživanja hrvatske i ukrajinske frazeologije, ona započinju radovima R. Trostinske i M. Popovića početkom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a ukrajinsko-hrvatske paralele na području somatske frazeologije obrađuju se u radovima A. Dugandžić (2016), i u koautorstvu s L. Petrovskom (2020).

U ovom ćemo se radu fokusirati na značenjskim karakteristikama frazema sa sastavnicom *oko/oko*.¹ Opće je poznato da oči, tj. izrazi očiju, igraju veliku ulogu u komunikaciji;

1 U radu A. Dugandžić iz 2016. godine klasificiraju se frazemi sa sastavnicom *oko/oko* s obzirom na strukturu i semantiku, dok se u ovom radu u fokus stavljaju mehanizmi širenja i transformacija značenja, što predstavlja nastavak istraživanja semantičkih paralela na području somatske frazeologije u ukrajinskom i hrvatskom jeziku koje je provela A. Dugandžić u doktorskom radu iz 2019. godine.

one su važan organ u fiziološkom, psihološkom smislu, u društvenim odnosima. To je dalo osnovu za izradu tipičnih modela ponašanja očiju u pojedinim kulturama, pa tako i stereotipnih jezičnih načina za njihovo iskazivanje. Oko u fizičkom aspektu treba promatrati u njegovoj funkciji primanja svjetla i opažanja stvarnosti, ali i kao znak emocionalnih doživljaja. Osim što vrše svoju primarnu ulogu osjetila s funkcijama opažanja objektivnog svijeta te prijenosa informacija o zabilježenome u mozak, oči se često metaforički nazivaju i „ogledalom duše“ i „glasnogovornikom glave“, zato što u govoru tijela oči prenose i informacije u obrnutom smjeru, odnosno u njima se odražava unutarnje stanje čovjeka, ponajprije emocionalne reakcije, stanja kroz koja čovjek trenutno prolazi, koje uključuju i njegove stavove prema okolnim ljudima, stvarima i događajima. Tako se u pogledu, tj. u načinu gledanja i fiziološkim reakcijama kao što su suze, mogu „iščitati“ čovjekovi osjećaji, stavovi i razmišljanja. Zbog shvaćanja oka u naivnoj slici svijeta kao najvažnijeg ljudskog osjetila, ono je razvilo vrlo bogatu simboliku, kao i brojne jezične nominacije na razini frazeologije.

Kao što je pokazalo praćenje semantičkih karakteristika frazema s komponentom *oko* u istraživanju A. Dugandžić (2019: 101–164), u obama jezicima postoje frazemi sa somatizmom *oko* koji se značenjski odnose na osnovnu funkciju oka – vid, pa tako tvore značenjski temelj za daljnje stupnjeve metaforizacije i nastanak brojne i raznolike skupine dotičnih jezičnih jedinica. Počevši od spomenutog osnovnog značenja, tj. oka kao dijela tijela i njegovih fizioloških funkcija možemo uočiti kako se značenje udaljava od svoje jezgre prolazeći metaforičke transformacije, pa se kreće u različitim smjerovima, preko izražavanja fizioloških i emocionalnih stanja, mentalnih procesa, društvenih odnosa, ljudskih osobina, sve do izražavanja apstraktnih pojmova.

Najbrojniju skupinu frazema u obama jezicima predstavljaju jedinice koje ulaze u značenjsku skupinu koja se odnosi na gledanje što je i očekivano, budući da frazemi uključeni u ovu skupinu označavaju osnovnu fiziološku funkciju oka. U ovoj skupini frazema izdvajaju se jedinice koje označavaju pažljivo gledanje (*držati (imati) na oku, ne ispuštati iz očiju, ne skidati oka (očiju, oči, oko) s koga, s čega, pretvoriti se <sav> u oko, uzeti na (pod) oko; в сто очей дивитися, поводити (повесті) / поводити очима (оком, поглядом і т. ін.), встромити / встромляти (встромлювати) очі, зміряти / змірювати (змірити / зміряти) очима (оком, поглядом), колоти очима, посвердити / свердити очима (поглядом), пронизати / пронизувати (прошити / прошивати) очима*). Frazemi u ovoj skupini imaju različite konotacije, a razlikuju se i prema razini ekspresivnosti, koja ovisi o glagolskoj sastavnici (npr. *поводити – змірювати – пронизувати – свердити – колоти*).

U istu skupinu spadaju frazemi koji se odnose na gledanje na brzinu (površno) (*baciti / bacati oko* na koga, na što, *okrnuti okom, preletjeti očima (оком) što; непебігати / непебігати очима (поглядом), скинути / скидати оком (очима, поглядом, зором і т. ін.)* na koga, на що, *стрибати очима*), a također su prisutni i frazemi koji označavaju gledanje na sve strane / u svim smjerovima (*kružiti okom (očима), vitlati očима, бігати очима по чому*), kao i frazemi koji se odnose na prestanak gledanja (*відвести / відводити очі, відірвати / відривати очі (погляд, спустити з ока (з очей) кого*).

Sljedeća po brojnosti je skupina frazema koji se odnose na pozornost, tj. privlačenje pozornosti (*bode oči komu što, pasti / padati (upasti / upadati) u oči (oko) komu, zapelo je (zapinje) za oko (oči) komu što; бити у вічі (в око), впасти / впадати (падати) в око*

(в очи, у вічі), ili primjećivanje (*unijeti se komu u oči, спинити око* на чому, на кому, *закинути / закидати оком* на кого, kao i polisemni frazemi *baciti / bacati oko* na koga, na što, *кинути / кидати оком* (очима, погляд, зір і т. ін.) на кого, на шо).

Ostali frazemi koji se odnose na izražaj osnovne funkcije oka – vid označavaju vidljivost (*izaći / izlaziti (doći / dolaziti) na (pred) oči* komu; *зубити / губити з очей* кого, що) ili kvalitetu vida (*oko sokolovo; гострий на око* (на очі)).

Među frazemima koji se odnose na izražavanje **fizioloških stanja** izdvajamo frazeme koji se odnose na vrtoglavicu: *muti se pred (u) očima* komu; *двоїться в очах* у кого. Frazemi *zacrni se pred očima* komu i *світ <в очах (перед очима)> тьмариться* (*потьмарився, темніє, потемнів, меркне, померк, мутиться, помутився*) označavaju početak gubljenja svijesti ili njen stvarni gubitak. Osim crne, u ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji taj gubitak svijesti oslikava i žutom ili zelenom bojom: *в очах жовтіє* (*пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло* і т. ін.) у кого.

U frazemima kojima se izražava gubitak samokontrole *smrklo se (smračilo se) pred očima, rao je (pada) mrak na oči* komu i *zacrnilo se (crno je) pred očima* komu te *в очах жовтіє* (*пожовкло, темніє, потемніло, зеленіє, позеленіло* і т. ін.) prikazana je jednaka slika: mrak koji prikazuje nesposobnost da se dobro vidi označava gubitak prisebnosti kao rezultat proživljavanja jakih emocija, uglavnom negativnih, poput srdžbe, ljutnje, mržnje i sl. Ovi frazemi slični su ili jednaki frazemima koji označavaju vrtoglavicu.

Frazemi prisutni u značenjskoj skupini spavanje povezani su s frazemima koji označavaju umiranje kao prikaz vječnog sna, a zajednički fizički znak su im sklopljene oči. Frazemi hrv. *sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* i ukr. *склепнути очі* sa značenjem ‘zaspati’ polisemni su u obama jezicima, a s fakultativnom komponentom *zauvijek* i *навіку* (*навік*) imaju značenje ‘umrijeti’. U ekvivalentnim frazemima hrv. *<ni> oka ne sklopiti (stisnuti)* i ukr. *не склепнути / не склепляти очей (очі)* slika zatvorenih očiju predstavlja spavanje, a u obama jezicima frazem sadrži negativnu česticu i označava nemogućnost spavanja te ukazuje na neke nepogodne okolnosti. U ukrajinskom jeziku s istim značenjem postoji i frazem *не зімкнути / не змикати (не стулити / не стуляти) очей (повік)*.

Veliku ulogu oči imaju u izražavanju emocija, budući da ih manifestiraju na fizički uočljiv način – prvenstveno suze kao reakciju na snažne emotivne doživljaje. Tako u obama jezicima postoje frazemi koji označavaju plač: *isplakati oči, oči se napunile (navodnile); виплакати / виплакувати (сплакати) очі, очі сльозами (сльізьми) сходять*.

Kao što je već spomenuto, u očima i načinu gledanja odražavaju se različite ljudske emocije, kako pozitivne, tako i negativne, pa postoji velik broj frazema koji prikazuju ponašanje očiju u trenutku u kojem osoba proživljava neke osjećaje, tj. odnose se na **emocionalna stanja**. U komunikaciji upravo oči daju najtočnije informacije o unutarnjem stanju čovjeka, pa se stoga smatraju ključnom točkom tijela. Kroz izraz očiju (način gledanja, zadržavanje pogleda ili njegovo brzo skretanje) otkrivaju se i unutarnje kvalitete čovjeka. Kako se pokazalo, to je povezano s fiziološkim karakteristikama zjenica koje se mogu sužavati i širiti kod promjene unutarnjeg raspoloženja i prijelaza od pozitivnih osjećaja do negativnih. Budući da su važan organ u fiziološkom, psihološkom i socijalnom aspektu, oči su u pojedinim kulturama dobile stereotipne karakteristike (Pease, Garner 2002; Ekman, 2007).

U obama analiziranim jezicima veći je broj frazema koji označavaju pozitivne emocije, a po brojnosti se ističe skupina kojom se izražava radost, simpatija, ushićenje: *baciti / bacati oko* na koga, na što, *gutati (proždirati) očima* koga, što, *napasati (pasti) oči* na kome, na čemu; <аж> *искорки в очах замиготили* у кого, чийх, *бісику зрають (стрибають, іскряться* і т. ін.) *в очах, їсти (поїдати, жерти, пожирати* і т. ін.) *очима (оком)* кого, що. Budući da su u očima najprije vidljive reakcije na jake osjećaje, snažniji emotivni doživljaji češće se odražavaju u jezičnim strukturama. Požuda se snažno odražava u načinu gledanja i lako je uočljiva, pa u obama jezicima postoji više frazema vezanih uz ovaj koncept. Hrvatski frazem *iskapati oči* za kim, za čim ima značenje ‘požudno gledati koga, što’, a ukrajinski frazemi *вовчим оком* і *ласим оком* isto tako označavaju požudu, ali mogu označavati i koristoljublje, zavist. Ekvivalentni frazemi u značenju požude s identičnom slikom su hrv. *gutati (proždirati) očima* koga, što i ukr. *їсти (поїдати, жерти, пожирати* і т. ін.) *очима (оком)* кого, що. Ovi frazemi, kao i frazemi hrv. *pozobati оком (оціма)* koga i ukr. *поглинати очима (поглядом, зором* і т. ін.) кого, що povezuju sfere hrane i požude, budući da svi frazemi koriste glagole iz područja *jesti*, koji su uz to i vrlo ekspresivni. A. Hrnjak navodi da ti frazemi odražavaju gastronomsku metaforu prema kojoj se fizički prihvatna žena doživljava kao slastan zalogaj (Hrnjak 2018: 352).

Osjećaji krivnje ili srama odražavaju se ponajprije u načinu gledanja tj. najčešće se manifestiraju izbjegavanjem izravnog gledanja u sugovornika, kao podsvjesna želja da se prikriju emocije. Stoga i frazemi za izražavanje takvog emocionalnog stanja prikazuju opisanu mimiku: *šarati očima, oboriti (spustiti) oči (pogled); очи бігають (забігали), сховати / ховати очи (погляд), потупити очи <в землю>* i sl. Ovakvi frazemi temelje se na uspostavljanju vizualnog kontakta među sugovornicima ili, obrnuto, njegovog izbjegavanja, a razlog takvom ponašanju je podsvjesna želja za uspostavom komunikacije ili njezino odbijanje.

Ostala emocionalna stanja koja se izražavaju frazemima sa somatizmom *oko* su čuđenje, zaprepaštenje, divljenje (*izbečiti (iskolačiti, razrogačiti) oči* <na koga, na što>, *витріщити / витріщати (вивалити / вивалювати, вилупити / вилупювати, вирячити* і т. ін.) *очи (баньки)*), ljutnja, gnjev, bijes (*sijevnuti očima, аж іскри з очей сиплються (посипались, летять, полетіли, скачуть, поскакали* і т. ін.) te tuga, zabrinutost (*очи туманом заходять чії*).

U obama jezicima postoje i frazemi koji se odnose na **mentalne procese**, pa se tako i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku oči povezuju s mišljenjem, stajalištem, a ta perspektiva utječe na mišljenje o ljudima i stvarima u okolini. Tako frazemi hrv. *gledati* čijim očima i ukr. *дивитися очима* кого, чіими, на кого, на що prikazuju stavljanje u tuđi položaj ili situaciju gledanjem na svijet kroz tuđe oči. Promjena stajališta i perspektive kao temelj za formiranje drugačijeg mišljenja vidljiva je i u frazemima hrv. *pogledati / gledati drugim (drugačijim) očima* <na> koga, <na> što te ukr. *глянути / дивитися іншими очима* на кого-що. U frazemima i jednog i drugog jezika „promjenom očiju“ dolazi do promjene mišljenja.

Od ostalih mentalnih procesa koji se iskazuju frazemima sa somatizmom *oko* spomenut ćemo pamet i iskustvo (*imati oči u glavi, буме око* у кого) i sjećanje, pamćenje (*imati pred očima* što, koga; *вертитися (крутитися) перед очима (на очах)* у кого).

Kod frazema koji se odnose na **društvene odnose**, brojni su frazemi koji se odnose na prihvaćanje istine ili, nasuprot tome, prevaru, obmanu, što potvrđuje shvaćanje oka kao sim-

bola spoznaje i intelektualnog opažanja. Velik broj frazema s ovim značenjem i u hrvatskom i u ukrajinskom jeziku objašnjava se činjenicom da su oči organ koji predstavlja najvažnije čovjekovo osjetilo – osjetilo vida, kojim u najvećoj mjeri spoznajemo svijet oko sebe, pa posljedično i objektivnu sliku stvarnosti, stanje stvari, činjenice, a time i istinu. Osnovna funkcija oka – *gledanje* prelazi u mentalnu radnju – *shvaćanje*. Zbog toga otvoreno oko predstavlja shvaćanje i razumijevanje okolnog svijeta i događaja, a zatvoreno oko nerazumijevanje, neshvaćanje. Nadalje, oko možemo i namjerno zatvoriti, što postaje znak neželjenja da se razumije ili prihvati istina, kao npr. u frazemima *zatvoriti / zatvarati oči* pred čim i *заплющити / заплющувати (закрптити / закривати, замкнутити / замикати* i т. ін.) *очи* на що који имају значење ‘namjerno ne uočiti / ne uočavati što, ne htjeti se suočiti s činjenicama’. U obama jezicima postoje i frazemi koji se odnose na ukazivanje drugome na istinu, pomaganje u shvaćanju: *otvoriti / otvarati oči* komu <na što> i *відкрити / відкривати (розкрити / розкривати) очи* кому са значењем ‘pomoći / pomagati komu da uoči bitno, upozoriti / upozoravati koga na što’, a iz radnje koju prikazuju lako se izvodi njihovo značenje: zatvorene oči pokazuju da druga osoba ne vidi tj. ne shvaća, a ako joj se oči uz nečiju pomoć otvore, progledat će tj. shvatiti. Uz to, u samim očima ili ispred njih može se nalaziti nešto što onemogućuje dobar vid i jasan pogled, a time i shvaćanje istine, kao, na primjer, u frazemima hrv. *imati mrenu na očima* ‘biti zaslijepljen, ne moći prozrijeti, shvatiti’ i ukr. *полуда на очі впала кому*. Kad se navedena smetnja ukloni, vraćaju se vid i shvaćanje.

Budući da su oči, kao što je već spomenuto, organ kojim spoznajemo svijet oko sebe, a time i istinu, ta se istina može prikriti onemogućavanjem jasnog pogleda, pa su prevara i obmana verbalizirane u frazemima obaju jezika: *baciti / bacati prašinu (pijesak) u oči, zamazati / mazati oči* komu <čime>, *zaslijepiti (zavarati) oči* komu; *замазати / замазувати очи* кому, *навести / наводити полуду (більмо) на очі* кому, *пустити / пускати в очі дим (тилюку) кому*.

I ukrajinski i hrvatski jezik imaju frazeme sa sastavnicom *oko* za označavanje ugleda, poštovanja. Čak se koriste i potpuno jednake slike za označavanje povećanja i smanjenja ili gubitka tog ugleda i poštovanja, kao na primjer u ekvivalentnim frazemima hrv. *narasti (porasti) / rasti* u čijim očima i ukr. *виростити / виростати в очах* чиїх, кого са значењем ‘steći / stjecati čije poštovanje, postati / postajati cjenjeniji kod koga, dobiti / dobivati na ugledu kod koga’ te hrv. *pasti / padati* u čijim očima i ukr. *впасти / падати в очах* кого, чиїх са значењем ‘izgubiti / gubiti čije poštovanje, izgubiti / gubiti ugled kod koga, ostati / ostajati bez ugleda kod koga’. Ovi parovi frazema u pozadini sadrže i značenje perspektive koja rezultira mišljenjem subjekta koji gleda (budući da čast i ugled odražavaju tuđe mišljenje o nekome, pa tako i leksem *ugled* dolazi od *gledati*, u smislu *misлити*), dok je u prvom planu rast u pozitivnom i pad u negativnom značenju, što odražava i davnu opoziciju *gore/dolje* u kojoj je *gore* (rast) pozitivno, a *dolje* (pad) negativno (Ivanov, Toporov 1965). Analogno tome, sliku rasta, ali drugačije verbaliziranu, sadrži i frazem *biti (postati) visok (velik) u čijim očima*, a frazem *izgubiti / gubiti <sve> u čijim očima* označava pad ili potpuni gubitak ranije postojećeg ugleda i važnosti.

Budući da je oko najvažnije ljudsko osjetilo, briga i pažnja koje mu se posvećuju su iznimno velike, pa je u frazemima došlo do prijenosa takve brižnosti i pažnje na druge predmete ili osobe. To se manifestira u hrvatskom frazemu *čuvati (paziti) koga*, što kao oči (*oko*)

u glavi 'brižljivo (pažljivo) čuvati koga, što, s osobitom se pažnjom odnositi prema komu, prema čemu', te u ukrajinskim frazemima як <своє> око, як <свої> очі те як (мов, ніби і т. ін.) ока в лобі (в голові), як (мов, наче і т. ін.) <свого> ока і наче ока. Vrijednost i važnost oka vidljive su i u ekvivalentnom paru poredbenih frazema hrv. čuvati koga, što kao zjenicu oka <svoga> i ukr. берегти як зиницю ока, koji kao najveću vrijednost prikazuju zjenicu, središnji dio oka koji nam omogućuje vid. Taj par frazema prikazuje oko u naivnoj slici svijeta kao najosjetljiviji tjelesni organ, s kojim je svaki dodir nepoželjan i nesiguran (usp. frazeme iz druge značenjske skupine – nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja: trn u oku (peti), сіль в оці і сл. koji prikazuju koliko oku smetaju i najsitniji predmeti). Navedeni frazemi odražavaju važnost dijelova tijela koji jamče dobar vid (oko i njegov dio – zjenica). Svaka ozljeda oka smatra se teškom ozljedom, pa se pažnja usmjerena na zaštitu od mogućih neželjenih posljedica prenosi na frazeološku razinu isticanjem organa prema kojima se treba posebno brižljivo odnositi kao prema iznimnim dragocjenostima (Vidović Bolt 2017: 348; Kovačević 2012: 151).

Ostali društveni odnosi koji su verbalizirani frazemima sa somatizmom oko su nepovjerenje, neprijateljstvo, prezir, mržnja (ne moći očima vidjeti (gledati) koga, što, pogledati / gledati prijekim (krivim) okom; блиснути очима (оком) на кого-що, пропекти / пропикати очима (поглядом) кого), svjedočenje, prisutnost (очи u oči, u četiri oka, vidjeti <svojim> vlastitim očima koga, što ili vidjeti svojim <vlastitim> očima koga, što ili vidjeti na svoje oči koga, što; на власні (свої) очі, на чотирі ока, око в око), izražavanje nezadovoljstva kime (gubi mi se s (ispred) očiju <!>, maći se (maknuti se) s očiju komu; нехай (хай) повилазять очі кому, щоб <i> очі не бачили), opasnost (pogledati / gledati smrti u oči; глянути / глядіти небезпеці (страхові) у вічі), dosadivanje komu (муляти очі чий, кому, лізти на очі кому, мозолити очі кому), osveta (oko za oko, zub za zub; oko za oko <, зуб за зуб>) itd.

Među frazemima sa somatizmom oko postoje i frazemi koji se odnose na **ljudske osobine**. U skupini frazema koji se odnose na vanjski izgled uočljivo je da u hrvatskom jeziku prevladavaju subjektni frazemi, dok su u ukrajinskom jeziku brojniji objektni frazemi. Nadalje, hrvatski frazemi koji označavaju vanjski izgled većinom su frazemi koji postaju dio pasivnog fonda (lijep (kršan i dr.) je tko da ga se dva oka ne mogu nagledati, tomak od oka, čovjek od oka, junak od oka), i većina ih se može upotrijebiti samo za osobe muškog spola, dok se ukrajinski frazemi kojima se opisuje vanjski izgled najčešće mogu koristiti za osobe oba spola, a ponekad čak i nežive predmete (радувати око, мішити (веселити) око (очі, зір і т. ін.), як (мов, ніби і т. ін.) риб'яче око).

Ostale ljudske osobine koje se izražavaju frazemima sa somatizmom oko su odanost (собачими очима), odlučnost (не трепнувши окom; і (ані, навіть) окom не моргнути, не змигнувши окom), opreznost (budno oko, otvorenih očiju, otvoriti / otvarati četvere (četvore) oči; мати гостре око (гострі очі), недремне око, у <всі свої> чотирі ока; в четверо очей), zavist, lakomost (imati veće oči od želuca ili imati veće oči nego želudac, imati velike oči; неситим окom, очі великі в кого). Među frazemima kojima se iskazuje zavist, ističu se frazemi koji prikazuju urokljivo oko kao sredstvo kojim se može nekome nauditi, koje može uzrokovati bolest ili nesreću samim pogledom (zlo oko (zle oči); лихе (погане, зле, недобре і т. ін.) око, глянути недобрим окom на кого, лихим (злим) окom). U ukrajinskom jeziku postoji i frazem koji se koristi za obranu od uroka, сіль тобі в оці (в очі). Značenje

ovog izraza povezano je s vjerovanjem u magijsku moć soli i kod Slavena vrlo raširenim vjerovanjima i ritualima (SD5: 113–119), prvenstveno u vezi sa značenjem soli kao sredstva za zaštitu od zlog oka (SD4: 601; Vlasova 2001: 617). U slavenskoj slici svijeta očima se pripisivala magijska moć, one su mogle zračiti i dobro, i zlo. Odatle dolazi i predodžba o zlim očima koje su mogle nanijeti zlo onome koga ili što su pogledale. Zbog toga su tradicionalne društvene norme oštro osuđivale neprijazne, nedobronamjerne, hladne poglede jer se smatralo da takav pogled može ureći osobu (Petrovska 2014: 113). S lošim okom povezuje se i osuđivanje preizravnih pogleda tijekom razgovora, kao i zabrana gledanja tuđih stvari s velikom zainteresiranošću. Na semantici lošeg oka temelji se i semantika leksema *zavist*, *zavidjeti* i sl. (Gluhak 1993: 693). Tako se *zavist* u frazemima analiziranih jezika iskazuje hrvatskim frazecom *uzeti zlo na oko* ‘početi zavidjeti, pakostiti’, i ukrajinskim frazemima *неситим оком* i *оці завидуючі у кого, чії*, koji označavaju *zavist*, nezasitnost.

Sljedeću skupinu frazema predstavljaju frazemi koji se odnose na **apstraktne pojmove**, npr. *udaljenost* (*dokle oko seže* (*dopire* i sl.), *kopati oči*; *куди (де) око (зір) сягає (дістає, сягне* i t. in.), *куди не скинь / не кинь (не глянеш, не окинеш* i t. in.) *оком, скільки ока*), *brzina* (*dok (što) bi okom trepnuo* ili *dok okom trepneš, u (za) tren oka*; <i> *оком (вусом) не моргнеш, не встигнути (не вспіти)* <i> *оком моргнути (змигнути), у миг (мить) ока*), *količina* (*i okom ne skinuti, na povni oči* kojima se označava velika količina). U ukrajinskom frazemu *no oči*, koji znači ‘vrlo mnogo’, visina čovjeka uzeta je kao mjerilo (oči su smještene u gornjem dijelu tijela, tj. visoko), što se može pratiti i u frazemima analogne strukture koji u sastavu imaju druge somatizme, također smještene u gornjem dijelu tijela (npr. *no vухa, no горло*). Visina čovjeka kao mjerilo količine prisutna je i u nekim hrvatskim frazemima s drugim somatskim sastavnicama koje predstavljaju nazive za gornji dio tijela – *glava, grlo, oči, uši*, npr. *biti do grla (guše) u dugovima, zaljubiti se do (preko) ušiju, imati preko glave čega*.

Za iskazivanje *mjerenja, ocjenjivanja* postoje frazemi: *od oka* [mjeriti, procijeniti itd.] i *na oko* za izražavanje značenja mjerenja bez mjernih instrumenata, otprilike, približno, te *прикинуту / прикидату оком, приміритися / примірятися оком (очима)* do čoga koji iskazuju pogled kojim se nastoji ocijeniti ili procijeniti količina, veličina, opseg i sl. čega ili neka karakteristika promatrane osobe, a za iskazivanje *bezrazložnosti* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku postoji par ekvivalentnih frazema gotovo identične strukture sa značenjem ‘bez jamstva, iz usluge, bez protuusluge, tek tako’: hrv. *na (za) lijepo oči* i ukr. *за красиви (прекрасні, незарні* i t. in.) *оці*. Značenje ovog frazema izvodi se iz apsurdna: nešto se čini samo zbog čijih lijepih očiju, iako ne postoji ikakav bolji razlog ili ikakva jamstva.

Kod analiziranih frazema sa sastavnicom *oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku često se uočava pojava polisemije. Za frazeme nastale iz opisa neke fiziološke pojave, fizičkog, mimičkog pokreta ili geste, karakteristično je da imaju više značenja: doslovno značenje sintagme koja označava vidljivu fiziološku pojavu ili fizički pokret, a zatim i značenje frazema. Ovisno o uključenim metaforičkim procesima, tih značenja može biti i nekoliko. Na primjer, iz sintagme *zatvoriti oči* koja ima i svoje doslovno značenje spuštanja kapaka, nastalo je nekoliko frazema s različitim značenjima: <*zauvijek*> *sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* sa značenjem ‘umrijeti, preminuti’ i *zatvoriti / zatvarati oči* pred čim ‘namjerno ne uočiti / ne uočavati što, ne htjeti se suočiti s činjenicama’. To pokazuje kako se od osnovnog značenja frazeo-

loško značenje razvijalo u sasvim različitim smjerovima, ovisno o situacijskoj slici koja čini izvanjezični prototip. U ovom slučaju radi se o pokretu spuštanja kapaka koji u prenesenom značenju označava spavanje i umiranje ili, u drugom slučaju, odbijanje suočavanja s istinom.

Nadalje, u frazemima sa somatizmom *oko* često dolazi do preklapanja somatske i drugih konceptosfera, a najuočljivija je veza sa svjetlom i vatrom, na primjer, u frazemima hrv. *sipa (sijeva) vatra iz očiju* komu, *sijevnuti očima*; ukr. *свінути (свіркнуту) очима, метати очима (з очей) іскри* на кого, на що itd. Uz to, u ovoj se skupini frazema uočava metonimijsko prenošenje karakteristika, pa tako u frazemima somatizam *oko* često prestaje biti samo dio ljudskog tijela, nije više samo sredstvo, nego dobiva i samostalnu funkciju, postaje samostalan subjekt radnje (na primjer, u frazemu *очи розбігаються (розбіглися)* oči dobivaju ljudske osobine, sposobnost trčanja).

Sa strukturnog su gledišta analizirani frazemi sastavnicom *oko* najčešće su glagolski frazemi u obama jezicima, budući da uglavnom verbaliziraju neku radnju, no prisutni su i drugi strukturni modeli. Nadalje, glagoli kao ključna organizacijska komponenta najčešće određuju ekspresivnost te druge konotativne elemente frazema.

LITERATURA

- Dugandžić, Ana, *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2019.
- Dugandžić, Ana, „Somatski frazemi s komponentom *oko/oko* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku“, u: *Лексикографіята в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикографія и лексикология (София, 15-16 октомври 2015 г.)*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, Sofija, 2016., str. 363–370.
- Dugandžić, Ana; Petrovska, Lesja, „Фразеологізми з компонентом-соматизмом «голова» на позначення мисленневих процесів у хорватській і українській мовах“, u: *Філологія, Науковий вісник Ужгородського університету*, 43, Ужгород, 2020., str. 121–126.
- Ekman, Paul, *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*, 2nd edition, Holt Paperbacks, 2007.
- Hrnjak, Anita, „I muškarci plaču, zar ne? O fizičkoj manifestaciji emocija u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika“, u: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naïve) Psychologie / Phraseology and (naïve) psychology / Фразеология и (наивная) психология*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018., str. 349–359.
- Ivanov, Vjačeslav; Toporov, Vladimir = Иванов, В. В., Топоров, В. Н., *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Наука, Москва, 1965.
- Kovačević, Barbara, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Pease, Allan; Garner, Allan, *Talk Language: How to Use Conversation for Profit and Pleasure*, Orion Publishing, London, 2002.
- Petrovska, Lesja = Петровська, Л., *Невербальні засоби спілкування крізь призму болгарської фразеології*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Освіта України, Київ, 2014.
- Vidović Bolt, Ivana, „Koncept brižljivosti u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji“, u: *Život mora biti djelo duha*, Disput, Zagreb, 2017., str. 345–356.

Vlasova, Irina (gl.ur.) = Власова, И. В. (от. ред.), *Русский Север: этническая история и народная культура XIII-XX века*, Российская академия наук, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Наука, Москва, 2001.

RJEČNICI I PRIRUČNICI

Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.

Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radimir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

SD4 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 4, Международные отношения, Москва, 2009.

SD5 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 5, Международные отношения, Москва, 2012.

Словник фразеологізмів української мови, Наукова думка, Київ, 2003.

Словник української мови (Т.1-11), Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 1970-1980.

SEMANTIC POTENTIAL OF IDIOMS WITH THE COMPONENT *OKO/OKO* IN THE CROATIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

The paper discusses the semantic characteristics of idioms with the component *oko/oko* ('the eye') in the Croatian and Ukrainian languages. Idioms with the somatism *oko/oko* in Croatian and Ukrainian are numerous, which is a consequence of the importance of the functions of the eye as the most important human sense, and its rich symbolism. This topic is also of interest from the point of view of considering the paradigmatic and syntagmatic characteristics of this part of the phraseological system of the Croatian and Ukrainian languages and the specifics of the cultural interpretation of the idioms that belong to it. The aim of this paper is to compare the meaning of idioms in the two languages in order to determine what is common and what is specific in the concept EYE and to determine the features of the mechanisms of its verbalization in Croatian and Ukrainian phraseology.

Key words: Croatian language; phraseology; semantics; the eye; Ukrainian language